

YENİ ORTADOĞU'DA MEŞRUIYET, BAĞIMSIZLIK VE EGEMENLİK – 1. DÜNYA SAVAŞI'NIN MÜDAHALE DERSLERİ

Yrd. Doç. Dr. Akın Ünver

Kadir Has Üniversitesi, akin.unver@khas.edu.tr

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı, eski idari yapıların yıkılarak yerlerine daha meşru yapılar oluşmasına sebep olacak yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Özellikle Ortadoğu, 4 yüzyıl süren Osmanlı idaresinden manda ve himaye yönetimine geçerek önce krallıklar, sonra da diktatörlük rejimleri olarak tarih sayfasında yerlerini aldılar. Bu dönemde Türkiye ile Arap coğrafyası arasında meşruiyet ve egemenlik arayışlarına iki ayrı fikir ortaya kondu: bağımsızlık-odaklı ulusal kurtuluş mücadelesi (Türkiye) ve dış destekli geçiş meşruiyeti modeli (Irak Suriye). 100 yıl sonrasında bu iki modelin ortaya koyduğu örneklem, Türkiye'yi ve Ortadoğu'yu iki ayrı siyasal uca itmiş, özellikle Suriye, Irak, Libya gibi ülkeleri 100 yıl önce buldukları siyasi belirsizliğin ortasına tekrardan oturmuştur. Suriye ve Irak'ta devam eden güvenlik sorunu, eski metodoloji farklılıklarını da tekrar gündeme getirmiştir. Dış müdahale, hedef ülkelerin meşru ve bağımsız temsili sistemler oluşturmalarına yardım ediyor mu, yoksa bu süreçleri daha zor bir hale mi getiriyor? Sunulan araştırma, bu soruyu IŞİD ve YPG üzerinden test etmeyi öngörerek dış destekli geçiş meşruiyeti modeli ve dış müdahaleye karşı iki idare sistemini karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu Tarihi, Arap Baharı, 1. Dünya Savaşı, Türk modeli, Arap İsyanı (1916)

1. Giriş

Bugün Araplar serbestlik ve özgürlük arayışı içinde, despot rejimlerine ve liderlerine karşı ayaklanıyor. Buna karşın dört asırlık Osmanlı himayesine karşı başlatılmış benzer bir başkaldırının, 1916 Arap İsyanı'nın mirası, Arap Baharı'nın alması gereken birçok dersi içinde barındırıyor. O yıllarda yerel bir mücadele vermek için yabancı güçlerin yardımına ve uluslararası üçüncü taraflara duyulan aşırı güven, bu dış kaynakların nihayetinde şekillenmesine ve o yerel mücadeleyi gasp etmesine yol açmıştı. Sonuç olarak Arap ülkeleri bağımsızlıklarını kazansa da o dönemden bu yana sömürgeciliğin doğrudan veya dolaylı tezahürlerinin yanı sıra yurt için meşruluk ve egemenlik krizleriyle uğraşa geldi. Bu sebepten ötürü Arap Baharı'nın mirası, 1916 Arap İsyanı'nın ışığında bağımsızlık ve egemenlik hususu ayrı ayrı tartışılarak yanıtı kavuşturulmalıdır.

2. Arap Baharı'nın Mirası: Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu

1916 Arap Ayaklanması'nın lideri ve Arap birliği fikrinin sıkı bir savunucusu olan Emir Faysal, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri Arap bağımsızlığını kabul ettiğinde ve onlara yerel yetkinliklerini oluşturmak için yardım ettiğinde “*doğal ırk, dil ve çıkar etkilerinin*” kısa sürede tüm Arapları tek bir halk olarak toplayacağı önermesinde bulunmuştu. Buna rağmen Faysal, Birinci Dünya Savaşı'nın Büyük Güçlerinden kâr ve iç çatışma düşüncelerini rafa kaldırmasını talep etti: “*...sizden bize topyekûn bir medeniyeti dayatmanızı değil, bize yararı dokunacak tecrübelerinizden faydalanmamıza yardım etmenizi istiyoruz*”. Buna karşılık Arapların, Büyük Güçlere “*az da olsa şükranlarını*” sunabileceğini kabul etti (Hurewitz, 1979: 39). 1916 Arap Ayaklanması'nın ve Faysal'ın kaderi birbirine paralel olarak ilerledi ve tarihte, ulusal-siyasi birliğindeki eksiklikleri uluslararası üçüncü tarafların iyi niyetine emanet eden ülkeler için bir ders niteliği teşkil etti. Bu da bize diploması “pazarında”, “şükran” ve “iyi niyetin” mübadele edilebilir emtialar olmadığını gösteriyor.

Büsbütün Arap ayaklanması yerine, 1916'yı Mekke Emiri Hüseyin bin Ali ve oğullarının, - ki oğulları arasında belki de en bilineni Faysal bin Hüseyin'dir; zira Faysal, 1918'de Haşimi ayaklanmasının ordularını Şam'a kadar ilerleterek Orta Doğu'daki dört asırlık Osmanlı hakimiyetini sona erdirmişti - aşireti ve mütefikleri etrafında gelişen bir Haşimi ayaklanmasıyla (Gelvin, 1997) tanımlamak daha doğru olur;. Araplar tarafından genel görüş Arapları kendi krallıklarından mahrum eden şeyin aslında “Batı'nın ihaneti” olduğuydu ki bu, daha sonra Paris Barış Konferansı görüşmelerinde somutlaşan Skykes-Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu'nun önemini vurguluyordu. Yine de bu görüşe şu savla yanıt verilebilir: Allenby'nin Britanya ordusu olmasa, Haşimi ayaklanmasının Osmanlı ordusuna karşı hiçbir başarı şansı yoktu çünkü Osmanlı ordusunun büyük bir bölümüyle savaşın sonunda Arapları Osmanlı himayesinden “kurtaran” ülke Britanya'ydı. Ayrıca Haşimi ayaklanmasının Kahire'deki sömürge idaresi tarafından, T. E. Lawrence'ın bizzat müdahilliğiyle düzenlenmesi ve donatılması, nihayetinde Londra'nın Arap ayaklanması sonrası yerleşimlerde istediği etki ve ağırlığı uygulamasını sağladı. Ayaklanmanın Haşimi doğası ve Haşimilerin Paris Barış Konferansı'nda temsil edilmesi,

ayaklanmanın hakiki bir Arap milliyetçilik hareketi olmasını engelledi ki bu durum, Müttefiklerin, Faysal'ın “*az da olsa şükran*”ına toprak işgali olarak verdiği yanıtın sonucunda Haşimilerin egemenlik kaybını müteakiben daha da belirginleşti.

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, art arda gelen bağımsızlık bilgilerine sahne oldu ve bu bildirelerin çoğu, tam egemenlikten yoksundu çünkü bunlar, Orta Doğu'daki milliyetçi seferberliklerin yükselişinden ziyade Britanya ve Fransa'nın feragatiyle alakalı olan, haricen tanınmış veya karşılıklı mutabakata dayalı bağımsızlıklardı. Örneğin İran ancak İngiliz ve Sovyet askerleri çekildikten sonra 1941'de; Lübnan, yoğun Fransız nezareti altında 1943'te; Suriye, İngilizlerin Fransızlara çekilme baskısını müteakiben 1944'te bağımsızlığını ilan edebildi ve Ürdün (1946), Irak (1947) ve Mısır (1947) da İngilizlerin sömürgelerden çekilme politikasının bir parçası olarak ve müzakere edilmiş izinlerle bağımsızlıklarını ilan etti. Arap bağımsızlığının birincil sorunu işte bu noktada ortaya çıkıyor: *Maşrik* bağımsızlığı yabancı himayeyi def etmeyi başaran birleşmiş, odaklanmış ve sürdürülmüş ulusal bir seferberliğin sonucu elde edilen değil, aksine dağınık ve birleştirilememiş başkaldırıların, sömürge hakimiyetiyle çeşitli derecelerdeki iş birliği hâlinde pasifleştirilmesinden uzun süre sonra tanınmış bir bağımsızlıktı. Bu sömürge yönetimler çekildiğinde ise, arkalarında sömürge ordularının yokluğunda Orta Doğu'nun yeni yaratılmış bölgelerini yönetecek meşrulluktan yoksun sömürge sonrası yönetimler bıraktılar.

Maşrik'te meşruluk ve egemenlik hususu o zamandan bu yana Orta Doğu siyasetinin temel sorunu hâline geldi ve bu yolla, sömürge sonrası yönetimler sık sık yerli güçler tarafından zora sokularak milliyetçi, genç ordu subaylarının önyak olduğu bir askeri darbe dalgasına maruz kaldı. Mısır'da Nasır'ın 1952 darbesi ve Sedat'ın 1971 “İslah Devrimi”, Bumedye'nin Cezayir'deki 1965 darbesi, Kasım'ın (1958), Arif'in (1963), el-Bakr'ın (1968) ve son olarak Saddam Hüseyin'in (1979) Irak'taki darbeleri, Suriye'de art arda yapılan el Zaim, el Hinnavi ve Çiçekli (1949) darbeleri, 1954 darbesi ve son olarak Hafız el Esad ve Salah Cedit'in 1966 darbesi ve Kaddafi'nin Libya'daki 1969 darbesi Orta Doğu'daki bu Osmanlı ve sömürge sonrası meşruluk arayışının bir parçasıdır. Sonrasında bu diktatörlüklerin siyasi davranışı Osmanlı sultanlarının algılanan otokratik hakimiyetini ve sömürge yönetimlerinin baskıcı yaklaşımını devam ettirerek, yerel bir sömürgecilik ve baskı yoluyla meşruluk karışımı bir politika oluşturdu. Bu siyasi davranışın belki de en bilinen uzantısı *Muhaberat*'tır: *Maşrik*'in istihbarat yönetimleri yabancı ajanlıktan çok yurt içi ihtilaf ve muhalefetle ilgilenecek *Muhaberat*'ı devlet terörü ve baskısıyla eş anlamlı hâle getirdi. (Khashan, 2000: 82-87) Benzer şekilde, Orta Doğu'nun orduları o dönemden sonra milli bir savaş aracından ziyade bir diktatörlük kontrolünün uzantısı olarak yurt dışından çok yurt içinde faaliyet gösterdi.

Bu sömürge sonrası diktatörlük dönemi boyunca Arap ülkeleri bağımsızdı ama halkları kendi ülkelerinde egemen değildi. Arap halkının liderleri, işgal edilmiş ülkelerin rejimi ve devleti korumak için yurt içi askeri istihbarat etkinliğini sürdüren savaş dönemi askeri yönetimleri gibi hareket etti.

Geçmişe bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz-Haşimi iş birliğiyle Orta Doğu'dan çıkarılması 30 yıl süren bir sömürge dönemini beraberinde getirdi ve bunu da yarım asrı aşkın devam eden sömürge sonrası diktatörlük rejimleri takip etti. Diğer bir deyişle, 1918'den bu yana *Maşrik* Araplarıyla genel kabul görmüş bir meşruluk arasında hep bir engel oluştu.

3. Arap Baharı Mirası: Faysal ve Kemal Arasında

Bilhassa Orta Doğu'nun sömürge sonrası dönemini bitireceği için Arap Baharı bir çağı sonlandırma potansiyeline sahip. Baskıcı rejimlerine başkaldırırken, Araplar ayrıca sömürge ve sömürge sonrası dönemlerinin hayaletlerine de başkaldırıyor.

Yine de bu, Orta Doğu'daki yüzyıllık meşruluk krizine tek başına çözüm getirmeyecektir. Ayaklanma ve rejimi devirme işin yarısı olsa da bu rejimlerin yerine daha meşru, egemen, demokratik ve temsili yapıların getirilememesi, projenin başarısızlığı anlamına gelecektir. Gerçekten bir “Tahrir ruhu” ya da bir “Arap Baharı ideolojisi” varsa da halka tam, eksiksiz ve şüphesiz bir egemenlik getirmesi gerekiyor. Bu da gelecek rejimlerin yurt içinde ve yurt dışında mesul olması ve ülkelerinin Batı'yla bağlarını eşit muamelede kurması gerektiği anlamına geliyor.

Öte yandan (ve belki de maalesef) Arap Baharı, başlangıcından bu yana, Amerika Birleşik Devletleri'nin nasıl yardımcı olabileceği, bunu nasıl şekillendirebileceği ya da hızlandırabileceği ve ABD odaklı sosyal medya araçlarının (akıllı telefonlar, Twitter, Facebook, Youtube) bu hareketlerin gelişmesine nasıl yardımcı olduğu bağlamında tartışılmaya devam ediyor ki bu tartışmalar sıklıkla Arap Baharı hareketlerinin en başta cami, üniversite ve kahvehaneler gibi geleneksel ortamlarda seferber edildiğini göz ardı ediyor. Daha sorunlu olan durum, birçok Arap yorumcu ve analizcinin Arap Baharı hakkında Amerika'nın ya diktatörlük rejiminin güç kullanıp devirerek ya da devrim sonrası yönetimler kurarak nasıl yardım edeceği konusundan bağımsız

konuşamaması olabilir. (Hamid, 2011) Bazı analizciler de Birleşik Devletler'in Arapları diktatörlerinden kurtulmaya yardım etmesi için insani ve etik bir sorumluluğu olduğunu savunuyor. Bu sav Suriye bağlamında (Elghossian ve Maksad, 2012) daha fazla söz edilmeye başladı ve Libya örneğinde de zaten gerçekleşmiş durumda (Kinsman, 2011). Çelişkili bir biçimde, aynı politika tartışması Arap Baharı sonrası yönetimlerin bilhassa Amerikan yanlısı olmayacağı ve Arap dünyasında demokratik sistemlerin kurulması durumunda sonuç olarak halk arasındaki bazı Amerika ve İsrail karşıtı düşünceleri yönlendirmesi gerekeceği konusunda uyarı niteliğinde. (Cristiano, 2011) Dolayısıyla bu Arap Baharı sonrası Amerika karşıtlığı söz konusu olduğunda ABD'nin basitçe "bununla uğraşması" gerektiği ve en azından orta vadede bu sonucun gerçekliğini kabul etmesi gerektiği ortaya atılan fikirler arasında.

Öyleyse sorulması gereken soru şu: Rasyonel ve faydayı azami düzeye çıkararak uluslararası bir aktör olarak Amerika Birleşik Devletleri, Amerika karşıtı yönetimleri iktidara getireceğini bile bile neden Arap Baharı'nı desteklemelidir? Belki daha önemli olarak, yabancı yardımın (Libya'da olduğu gibi ve muhtemelen Suriye'de olacağı gibi ya askeri olarak ya da Mısır'ın askeri konseyindeki gibi diplomatik ağırlık aracılığıyla) "başarıya" ulaşması durumunda, başta yabancı yardımını talep eden o muhalif güçler Birinci Dünya Savaşı sonrası anılarından nasıl kurtulabilir ve kendilerini öyle veya böyle yabancı himayesine ve müdahalesine nasıl bırakacak? Son olarak, ABD; Britanya veya Fransa'nın savaş sonrası kaynak, yatırım ya da siyasi taviz baskılarına nasıl dayanacaklar? Bu durum, 1916'ya ve sırf karşılığında uluslararası üçüncü taraflar tarafından hükmedilmek için yerel bir mücadeleyi yine onlara emanet etmeye bir geri dönüş anlamına gelmiyor mu?

Bu sorulara olası ve beklenmedik bir cevap, Arap Baharı'nda Türkiye'nin işlevi üzerine doyma noktasına gelmiş tartışmayı tekrar gündeme getirerek verilebilir. Sahiden de kötü tanımlanmış bir "Türk modeli"nden (Gümüüşçü, 2012) ya da çağ dışı "ortak bir Osmanlı tarihi/mirası" (Allen ve Richards, 2006) savından ziyade Arap Baharı'na ilham verebilecek bir "Türk deneyimi" varsa eğer, (ilginç de olsa) kimsenin konuşmadığı tek şey şu olsa gerek: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan ilk bağımsız ve egemen ülkeldi ve günümüze kadar egemenliği kesintisiz bir şekilde sürdürmeyi başardı. Gerçekten de tam bir Türk egemenliği yabancı bir yardıma bel bağlanmaksızın sağlanmıştı ve meşruluğunu Birinci Dünya Savaşı'nda yabancı ordulara karşı sahada sağladığı başarılarından ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını yabancı işgal kuvvetlerinden korumada kazandığı zaferden alan bir ordu komutanının etrafında toplanmış halkın, birleşik ve yoğunlaşmış çabasıyla yabancı müdahaleye karşı başkaldırısından doğmuştu. Bunun yanı sıra gerçek "Türk modeli", sömürgeci Batı güçleri ve uzantılarıyla savaşarak milli özgürlüğünü elde eden seçkinlerin, yeni cumhuriyetin Batı yanlısı ve modernleşme yanlısı güçleri hâline gelerek uzun dönemlik bir tek partili yönetimden sonra çok partili demokratik bir sistemi ilan etmesinden meydana geliyor.

Bir umutla "bahar" olarak adlandırılan Arap başkaldırıları başarıyla sonuçlanırsa, bu baharı ölçmede kullandığımız ölçüt öncelikle Arapların hasretini çektiği şey olacaktır: Tam egemenlik ve temsili, meşru hükümetler. Aksi takdirde başkaldırıları, yukarı sosyal hareketlilik arayan genç insanların dâhil olduğu müteakip "gençlik patlaması" (Beehner, 2007) krizlerinden başka bir şeyin temsili olmayacaktır ve demokratik-temsili bir hükümet gerektirmeksizin *rantçı* bir devlet paradigması (Beblawi ve Luciani, 1987) bağlamında bastırılabilir. Gunnar Heinsohn'un deyişyle: "*Dünya tarihinin yüzde 80'i, sorun çıkaran, lüzumsuz genç insanlara dairdir*" (Heinsohn ve Steiger, 2004: 14).

Evet, Araplar özgür olmayı hak ediyor ve özgür olmalılar da. Fakat özgürlük dereceleri, sahiplenmek istedikleri mirasa bağlı; ya işlevsiz, eski düzeni bozan ve siyasi yapılarını temelden geliştiren devrimciler olarak ya da belli bir amacı olmayan, birincil hedeflerine ulaşmak için yabancıların yardımına bel bağlayan, bölünmüş, fırsatçı bir hareket olarak. İlk durumu üstleneceklerse eğer, Amerika'nın yardımı ya da başka dış destek olmaksızın sadece diktatörlerini devirmek değil, ayrıca geçici yönetimlerini sürdürmek ve temsili sistemler kurmak için Arapların seferberlik kapasitelerini, siyasi becerilerini ve güdülerini sergilemeleri gerekecektir. Yukarıda bahsi geçen dış desteğe Türkiye ya da Suudi Arabistan gibi yerel, bölgesel müdahaleler de dâhil. Bir de ikinci düzeyde Araplar, dış dünyayla ilişkilerini harici himaye ve nezaretinden bağımsız şekilde tekrar kurarak yurt için sorunlarını çözmek için dış yardıma bel bağlayan ülkelerin (ister manda, gözetim ister ayrılıkçı ilişkisi olsun) daima tam meşruluktan yoksun bir yönetimin altına girecektir. Bir hareket eski düzen yerine kendi düzenini getirmeyi başaramazsa ve dış müdahaleyi gerekli gösterirse, o müdahalenin kaynağı, savaş ganimetlerinin bir işlevi hâline gelecektir. Böyle bir durumda hareketin o üçüncü tarafın sözde "açgözlülüğünden" şikayet etme hakkı kalmaz. Faysal'ın önce yabancı yardım isteyip ardından müdahaleyi reddetmesi nasıl gerçek dışıysa, Arap Baharı'nın da yabancıların yardımını talep edip sonrasında müdahale istememesi de gerçek dışı olacaktır.

Arap Baharı'nın kaderi iki mirasın arasında yatıyor: Bir tarafta kendi halkının mücadelesini Britanya'ya emanet edip sonuçta halkını İngiliz taleplerinin hizmetine bırakan, geride bıraktıklarıyla modern Batı karşıtı düşüncenin temellerini atan Faysal'ın kaderi; diğer tarafta kurucu seçkinleri ve halkı, tam egemenliğe ulaşmak

için tek, üstün ve ya hep ya hiç derecesinde gayret göstermiş, *ancak bundan sonrasında* Batı ülkeleriyle eşit düzeyde yakın bağlar kurmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderi.

Araplar tam egemenlik uğraşlarında ve millet olarak seferberlik kapasitelerini sergilemek amacıyla Nasır'dan beri hiç bu kadar kararlı bir biçimde sınanmadı. Bu muhakkak Nasır örneğindeki gibi etnik-siyasi bir Arap birliği çağrısı değil, daha çok Arapların, içinde yaşamayı dilediği siyasi yapıları yaratacak bir ideal çevresinde toplanmasına yönelik köklü bir sorumluluk çağrısıdır. Bu uğraşta Araplar Faysal ve Kemal miraslarından birini seçmek üzere bir karar vermek zorundadır.

Kaynakça

Hurewitz, James C. (1979) *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record*. Yale University Press,

Gelvin, James (1997) *Divided loyalties: nationalism and mass politics in Syria at the close of empire*. University of California Press

Khashan, Hilal (2000) *Arabs at the crossroads: Political identity and nationalism*. University of Florida Press, 82-87.

Hamid, Shadi (2011) 'What the Obama and American liberals don't understand about the Arab Spring' *The New Republic*.

Elghossain, Anthony and Firas Maksad (2012) 'A responsibility to Syria: Set up humanitarian corridor'. *The National*.

Kinsman, Jeremy (2011) 'Libya: A cause for humanitarian intervention' *Public Policy Research Institute*.

Cristiano, Robert (2011) 'Arab Spring – American Winter' *New Geography* <http://www.newgeography.com/content/002503-arab-spring-american-winter>

Gümüüşçü, Şebnem (2012) 'Egypt can't replicate the Turkish model: But it can learn from it,' *Carnegie Endowment for World Peace*

Allen, Roger ve Donald Sidney Richards (2006) *Arabic Literature in the post-classical period*. Cambridge University Press

Heinsohn, Gunnar ve Otto Steiger (2004). "Witchcraft, Population Catastrophe and Economic Crisis in Renaissance Europe: An Alternative Macroeconomic Explanation." University of Bremen.

Beblawi, Hazem ve Giacomo Luciani (1987) *The Rentier State*. Croom Helm Publishers.